

Srednje klase: klasna mjesta i klasne pozicije (kritički pristup teoriji Nicosia Poulantzasa)

John Milios i George Economakis

Nicos Poulantzas (1974, str. 237) ispravno je ustanovio da je “definicija klasne prirode sitne buržoazije fokalna točka marksističke teorije društvenih klasa”. Većina poteškoća ili neriješenih pitanja klasne analize u suvremenim kapitalističkim društvima povezani su s poteškoćama klasne analize sitne buržoazije i srednjih klasa općenito.

Iz perspektive marksizma, kao teorije klasne borbe, određivanje klasnih mjesta i potencijalnih klasnih pozicija srednjih klasa ukazuje na moguće klasne alijanse koje ili podržavaju ili se bore protiv reprodukcije kapitalističkog režima. Naš fokus na proučavanju srednjih klasa cilja na razumijevanje tog složenog okvira klasnog konflikta, koji se još uvijek sastoji od neriješenih teorijskih pitanja, unutar konjunktura novih antikapitalističkih pokreta koji iznova izbijaju širom svijeta.

U onome što slijedi, u četiri odjeljka ovog teksta, namjera nam je pružiti osnovnu teorijsku shemu određivanja društvenih klasa pod kapitalističkom dominacijom, usmjeravajući se prvenstveno na problem klasnih mjesta srednjih klasa¹. Na početku slijedi sažetak Poulantzasova pristupa problemu. Na samom kraju, na osnovu naše teorijske sheme, podvrgnut ćemo Poulantzasovu argumentaciju kritici po pitanju odnosa između klasnih mjesta i potencijalnih klasnih pozicija srednjih klasa.

Osnovni koncepti za proučavanje društvenih klasa i klasnih pozicija

Prema konceptualnim definicijama “Althusserove škole”² proizvodni odnosi mogu se razumjeti kao ansambl *vlasništva*, *posjedovanja* i *upotrebe* sredstava za proizvodnju, s tim da sredstva za proizvodnju predstavljaju “*objektivne*

1) Pod terminom “srednje klase” mislimo na ne-homogeni klasni totalitet tzv. tradicionalne i nove sitne buržoazije, kao i klase koju ćemo definirati kao “srednju buržoaziju”.

2) Vidi uglavnom Althusser (1976, 1984, 1986-a), Althusser & Balibar 1986, Balibar (1983, 1986), Bettelheim (1968, 1970, 1973), Harnecker (2000), Poulantzas (1973-a, 1975, 1976), Rey (1973).

uvijete rada'. Upotreba sredstava za proizvodnju definirana je isključivo kao izvedba stvarnog rada, tj. kao sudjelovanje u radnom procesu s nanjerenom proizvodnje upotrebnih vrijednosti (vidi npr. Carchedi 1977, str. 66). Vlasništvo kao (realni) ekonomski odnos jest kontrola nad sredstvima za proizvodnju, "tj. vlast da se sredstva za proizvodnju koriste na određeni način i da se usled toga raspolaže doblijenim proizvodima" (Poulantzas 1975, str. 17). Ono pretpostavlja posjedovanje sredstava za proizvodnju, tj. upravljanje proizvodnim procesom, "pravo uporabe sredstava za proizvodnju" (ibid.). Sukladno tome, vlasništvo kao ekonomski odnos u homolognom je odnosu s posjedovanjem. U slučaju izostanka homologije, vlasništvo nije ekonomski već čisto formalni ili pravni odnos.

Način proizvodnje referira se na posebnu kombinaciju ovih triju temeljnih odnosa koji oblikuju proizvodne odnose (Milios 2000, Economakis 2005). Ova posebna kombinacija formira ekonomsku strukturu načina proizvodnje i definira koja je od njegove tri konstitutivne strukture (ekonomska, juridičko-politička ili ideološka) dominantna. Ekonomska struktura igra u svim slučajevima ulogu odlučujuće strukture u posljednjoj instanci.

Ova tri odnosa ne smiju se smatrati invarijablama u smislu konkretnog sadržaja (i funkcija) neovisno o kojem se načinu proizvodnje radilo (vidi Poulantzas 1978-a, Dedoussopoulos 1985, Gerstein 1989). Štoviše, njihov sadržaj također ovisi o statusu dominacije (dominantnog načina proizvodnje). (Vidi Althusser 1971)

S obzirom na gornja razmatranja, a i prema Althusseru (1971), društvene klase se unutar načina proizvodnje formiraju kao "stanari" temeljnih odnosa, ako su "nositelji" tih odnosa. Tako su društvene klase karakterizirane proizvodnim odnosima – zapravo *strukturnim* klasnim *mjestima* (vidi također Marx 1991, 1019-1020). Ovdje su društvene klase definirane kao temeljne društvene klase načina proizvodnje. Sukladno tome, *ne-temeljne*³ ili *prijelazne* društvene klase definiramo kao društvene grupe koje nisu "nositelji" temeljnih odnosa. To se odnosi i na proizvodni proces koji ne uključuju aproprijaciju viška proizvoda. Prema Poulantzasu (1978-a), takav proces čini *oblik proizvodnje* (s obzirom na to da način proizvodnje pretpostavlja odnose eksploatacije).

U nekoj danoj povijesnoj društvenoj formaciji različiti načini ili oblici 3) Ova distinkcija između temeljnih i ne-temeljnih društvenih klasa ne korespondira s distinkcijom između temeljnih i supsumiranih klasa koju su uveli Resnick i Wolf (1982). Prema njihovoj analizi, "izvodači" i "sk-straktori" viška rada pripadaju temeljnim klasama, dok "osobe koje ni izvođe ni ekstrahiraju višak rada" pripadaju supsumiranim klasama. U našoj analizi koja slijedi "izvodači" viška rada također mogu pripadati ne-temeljnim klasama.

proizvodnje mogu kreirati kompleksne klasne konfiguracije (Milios 1999). Artikulacija različitih načina ili oblika proizvodnje čini ekonomsku bazu neke društvene formacije, a njome uvijek dominira jedan način proizvodnje. Dominantni način proizvodnje modificira posebno ostalih načina ili oblika proizvodnje u skladu sa svojom egzistencijom i reprodukcijom. "Dve temeljne klase (ili osnovne klase prema našoj terminologiji, J.M. & G.E.) svake društvene formacije [...] čine klase vladajućeg načina proizvodnje u toj formaciji" (Poulantzas 1978-a, str. 23).

Sukladno svojoj dominantnoj strukturi, dominantni način proizvodnje ekonomske baze u posljednjoj instanci određuje specifične povijesne karakteristike i funkcije juridičko-političko-kulturne nadgradnje neke povijesne društvene formacije (Marx 1981-b, 1990). No i nadgradnja djeluje na ekonomsku bazu, osiguravajući klasnu ekonomsku dominaciju. Ovaj povratni utjecaj konstitira Althusserov koncept *nadeterminacije ekonomske baze nadgradnjom* (Althusser 1971).

U specifičnim društvima postoji kompleksna klasna konfiguracija iz dvaju razloga: (1) artikulacije više od jednog načina ili oblika proizvodnje (razina ekonomske baze); (2) funkcije društvene moći vladajuće klase (razina nadgradnje) mogu se povjeriti društvenim grupama koje ne pripadaju vladajućoj klasi. Te grupe, koje nisu oblikovane unutar načina ili oblika proizvodnje, moraju se označiti kao prijelazne društvene klase, poput onih koje nisu "nositelji" temeljnih odnosa (razina načina proizvodnje).⁴ To se posebno tiče dijelova "nove sline buržoazije" kao što ćemo vidjeti niže.

Posljedično, društvene "klase se definiraju ponajprije (ali ne isključivo) svojim mjestom u proizvodnim odnosima" (Jessop 1985, str. 165); tj. "potpuna definicija klasa mora se izvesti u terminima ekonomskih, političkih i ideoloških (faktora)" (Carchedi 1977, str. 43), s preduvjetom *da nikakva klasna definicija ne može postojati u suprotnosti sa strukturnom definicijom na ekonomskoj razini*.

Prema Poulantzasu (1978-a, str. 13-16), određivanje društvenih klasa ("Klasnih mjesta") mora se razdvojiti od ideološko-političkih "Klasnih pozicija" jer obje imaju "specifičnu konjunkturu" kao svoje polje. Potonjoj bi to bila "konkretna situacija klasne borbe" unutar "povijesne posebnosti društvene formacije". Poveznica između klasnog mjesta i klasne pozicije može se dostići pod uvjetom da se "Klasni instinkt" (Lenjin) (koji korespondira s klasnim mjestom) transformira u "Klasnu svijest" – sukladno klasnim interesima. To bi bila klasna pozicija koja korespondira s klasnim mjestom. Iako klasna mjesta

4) Ovaj pristup ne isključuje postojanje društvenih slojeva bez klasne afiliacije. Tezu o afiliaciji svih društvenih grupa s nekom klasom zagovarao je Poulantzas. Suprotnu je tezu razvio Martha Harnecker (2000).

mogu *potencijalno* naznačivati klasne pozicije, suprotna logika ne postoji: *klasne pozicije ne mogu naznačivati klasna mjesta*. “Društvena klasa [...] može imati klasnu poziciju koja ne odgovara njenim interesima” (ibid. 15 – 16). Kao što ćemo vidjeti niže, Poulantzas ignorira ovu tezu nasjeteći pružiti dokaze za klasna mjesta iz manifestacija klasnih pozicija.

Kapitalistički način proizvodnje, kapitalistička država i društvene klase

Kapitalistički način proizvodnje⁵ nastao je na osnovu ujedinjenog dvostrukog povijesnog kretanja: emancipacije proizvođača od feudalnih ili azijskih okova i njihova odvajanja od sredstava za proizvodnju (i život), koje su posjedovali unutar tih povijesnih uvjeta, u korist nove eksploatirajuće klase. Ovo kretanje istodobno stvara slobodnog radnika u dvostrukom smislu (slobodna eksploatacija individua) i masovno transformira radnu snagu u robu (Marx, 1973) oblikujući *elementarnu značajku* (ekonomske strukture) kapitalističkog načina proizvodnje. Značajka predstavlja *homologiju vlasničkih i posjedovanih odnosa* klasnog “nositelja” vlasništva (stvarnog vlasništva) uspostavljenju odvajanjem slobodnih proizvođača od posjedovanja sredstava za proizvodnju. Stvarno vlasništvo podrzumljuje da slobodni radnici rade za dobrobit klase vlasnika bez izvanekonomske prisile: to predstavlja dominantnu ekonomsku strukturu.

Nadalje, na političkoj i ideološkoj razini društva, odvajanje radnika od sredstava za proizvodnju nadopunjeno je njihovom transformacijom u slobodne građane, što sve zajedno čini strukturne karakteristike kapitalističke države (njenu “neutralnu” hijerarhijsko-birokratsku organizaciju, njenu “besklasnu” funkciju na osnovi vladavine prava, itd.) (Milios i dr. 2002). Iz ove perspektive, dominancija ekonomske strukture u kapitalističkom načinu proizvodnje u posljednjoj instanci određuje strukturne karakteristike kapitalističke države i vladajuće ideologije.⁶ Ipak, držimo da elementarna značajka kapitalističkog načina proizvodnje ne može sama definirati vlasnike sredstava za proizvodnju kao kapitalističku klasu, kao što se npr. izvodi u Albritonovoj analizi (2000, str. 150).

5) Iz perspektive kapitalističkog proizvodnog procesa “produktivni rad” je onaj rad plaćen varijabilnim kapitalom. Sukladno tome, iz perspektive kapitalističkog proizvodnog procesa “proizvodnja” je svaki onaj proces u kojemu je radna snaga neposredno razmijenjena za kapital. (Za pregled proturječja među marksistima u odnosu na koncept produktivnog rada vidi, pored ostalih, Resnick i Wolff (1982).

6) Nasuprot tome, u feudalnim i azijskim načinima proizvodnje vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju nikad nije u potpunosti pripadalo vladajućoj klasi, s obzirom na to da je radnička/dominirana klasa zadržavala sredstva u svom posjedu. Ta je činjenica povezana s važnim karakteristikama političke i ideološke društvene razine. Ekonomska eksploatacija bila je komplementirana elementima izravne političke prisile (vidi Marx, 1973).

Prema Marxu, kao mjerilo za kapitalistički način proizvodnje uzima se rast broja radnika u svrhu zajedničke proizvodnje iste robe. Tako za pojavu vlasnika sredstava za proizvodnju kao “kapitala” (nadleđavanje i usmjeravanje procesa) i proizvođača kao “rada”, razmjer proizvodnje, veličina kapitala i broj zaposlenih najamnih radnika, moraju biti takvi da je *kapitalist apsolutno odvojen od stvarnog rada*. Prihod kapitalista (tj. profit) ovisi o veličini ukupnog uložеног kapitala, a ne o njihovom radu. Radni proces tako eksploatiraju isključivo agenti koji nisu uključeni u sam proces.⁷ Potpuni odmak vlasnika od stvarnog rada je dakle *nužan preduvjet* kapitalističkog načina proizvodnje. Ovaj preduvjet prevrata elementarnu značajku (ekonomske strukture) kapitalističkog načina proizvodnje u specifičnu. Kao što ćemo vidjeti niže, ovaj preduvjet čini razliku između kapitalističke klase i klase koja se naziva “srednjom buržoazijom”.

Kapitalistička klasa, radnička klasa i nova sitna buržoazija

Prema Marxu, s nastankom kapitalističkog poduzeća (prvo u “formalnoj” i kasnije u “realnoj supsumnciji rada pod kapital”) “*prava poluga* sveukupnog radnog procesa sve je manje individualni radnik”, a sve više “kolektivni radnik oblikovan kombinacijom broja individualnih radnika”. Ovaj kolektivni radnik je identificiran s produktivnim radom. Menadžeri,⁸ inženjeri, tehnolozi, nadzornici i manualni radnici konstituiraju tog kolektivnog radnika. S obzirom na to, ovaj kolektivni radnik na razini tehničke podjele rada u kapitalističkom proizvodnom procesu predstavlja sveukupni kombinirani rad koji se identificira s totalnim brojem najamnih radnika (produktivni rad – produktivni radnici).

Koje su onda temeljne klase kapitalističkog načina proizvodnje? *Kapitalistička klasa* je “nositelj” stvarnog vlasništva. Druga klasa kapitalističkog načina proizvodnje je *radnička klasa*, “nositelj” korištenja radne snage, dakle jedina koja unutar kapitalističkog radnog procesa obavlja efektivan rad. Iz ove perspektive, temeljne klase kapitalističkog načina proizvodnje su kapitalistička i radnička klasa, pa su stoga ove klase *osnovne klase* svake kapitalističke društvene formacije.

Nomeće se pitanje: je li (kapitalistički) unajmljen rad (tj. produktivni rad – uključujući sve različite vrste rada) identičan s radničkom klasom?

Prema Marxu, unutar kolektivnog radnika formirana je “industrijska vojska [...] poput prave vojske, časnici (menadžeri) i dočasnici (nadzornici)” od posebne vrste najamnih radnika čija je isključiva funkcija obavljanje posla

7) Samo iz ove perspektive su kapitalisti “ne-radnici”, a “sredstva za proizvodnju [...] su vlasništvo ne-radnika (kapitalista)” (Hindess i Hirst 1979, str. 10)

8) Izuzeti su top menadžeri koji “pripadaju buržoaskoj klasi čak i kada nisu pritežnici formalnog pravnog vlasništva” (Poulantzas 1978-a, str. 201).

upravljanja i nadgledanja (*suprotno izvedbi stvarnog, materialnog rada*). Posljedično, najamni radnici koji pripadaju ovoj posebnoj kategoriji najamnog rada ne izvode *isključivo* funkciju rada (upotrební odnos) već, nasuprot tome, *izvršavaju moć kapitala*. Iako su produktivni radnici – eksploatira ih kapital – ujedno “funkcioniraju kao kapital”. To jest, usprkos podložnosti kapitalističkoj eksploataciji, oni nisu elementi radničke klase (vidi također Poulantzas 1978-a, str. 247-248). To znači da su dio prijelazne društvene klase, situirane između kapitalističke i radničke klase. Ova prijelazna društvena klasa je takozvana *nova sitna buržoazija*.⁹ Inženjeri i tehničari (tehnozozi) također pripadaju ovoj klasi jer obavljaju specifične oblike upravljačko-nadgledničkog rada koji proizlazi iz specifično kapitalističke podjele između znanosti i iskustva (ibid., str. 255 – 261). Ipak, slučaj je različit ako su “inženjeri i tehničari [...] locirani [...] u branšama u kojima su oni glavna radna sila”, (ibid., str. 263) U ovom slučaju oni postaju klasa “nositelja” uporabnog odnosa i može se dogoditi “proletarizacija intelektualnih zadataka” (Pestieau, 1998).¹⁰

Poulantzasovo ograničavanje radničke klase i ekspanzija nove sitne buržoazije

Poulantzas (ibid., str. 235) tvrdi da “radničku klasu ne određujemo prostim negativnim kriterijem ‘po sebi’ – njeni isključenjem iz odnosa vlasništva – već produktivnim radom”. Posljedično, tvrdi da novu sitnu buržoaziju određuje neproduktivni rad. Nadalje, zastupa ideju (ibid., str. 242) da je “u kapitalističkom načinu proizvodnje, produktivan onaj rad koji stvara višak vrijednosti [...] *to je onaj rad koji neposredno učestvuje u materijalnoj proizvodnji, stvarajući uporabne vrijednosti koje uvećavaju materijalna bogatstva*”. Dakle, prema Poulantzasu, najamni radnici koji ne proizvode nove upotrebe vrijednosti u fizičkom obliku su neproduktivni i zbog toga nisu dio radničke klase: “trgovinski najamni radnici, oni koji su zaposleni u privrednoj propagandi, u marketingu, u računovodstvu, bankama, osiguranju, itd.” (ibid., str. 237).

Prema našem mišljenju, Poulantzasovo shvaćanje Marxova koncepta produktivnog rada i postavljanje produktivnog rada kao kriterija definicije klase (Harnecker 2000, str. 105) su pogrešni. Jer svi najamni radnici, pa i prodavači, pripadaju radničkoj klasi, jer oni isključivo obavljaju funkciju stvarnog rada unutar kapitalističkog radnog procesa bez preuzimanja ikakve funkcije usmjerenja tog procesa – oni su “obični vojnici” tog procesa (Pannekoek 1909), a ne “časnici”!

9) Radnik koji obavlja posao nadgledanja i upravljanja korespondira s onim što Carocheti definira kao “nova srednja klasa” koja obavlja “[...] funkciju kapitala i funkciju kolektivnog radnika”.

10) Distinkcije između mentalnog i materialnog rada te znanosti i iskustva razumljive su jedino u svojoj suprotnosti i povijesnosti (vidi Gramsci 1971, Poulantzas 1978-a, Balibar 1983).

ili “dočasnici”. Također, Poulantzasov kriterij produktivnog rada nije koristan u slučaju članova produktivnog kolektivnog radnika koji nisu dio radničke klase, poput inženjera, tehničara, itd. Prema našoj analizi, iako je odnos eksploatacije nužan za klasnu pripadnost radničkoj klasi, *odnos eksploatacije nije identičan s klasnom pripadnošću radničkoj klasi*.

Možemo dodati i to da određivanje društvenih klasa na osnovu proizvodnje viška (vidi Resnick i Wolff 2002) ne dozvoljava razlikovanje eksploatacije i klasne pripadnosti radničkoj klasi. Zato kriterij viška ne može sam ukazati na granicu između radničke klase i nove sitne buržoazije, tj. na cijepanje produktivnog kolektivnog radnika na radničku klasu i novu sitnu buržoaziju.¹¹

Država i nova sitna buržoazija

Novu sitnu buržoaziju smo definirali kao prijelaznu klasu kapitalističkog načina proizvodnje. Na Poulantzasovom tragu, držimo da se nova sitna buržoazija sastoji i od najamnih radnika koji popunjavaju aparate kapitalističke države i na taj način izvršavaju zahtjeve kapitalističkog sistema u procesu njegove društvene reprodukcije.

Postavlja se pitanje zašto različite društvene grupe i agenti pripadaju istoj društvenoj klasi, bez obzira na činjenicu da zauzimaju različite uloge u kapitalističkoj podjeli rada (kapitalistička proizvodnja nasuprot državanog aparata)?

Odgovor je u tome da ove grupe *vrše isti tip društvene funkcije unutar kapitalističke proizvodnje i njene društvene reprodukcije*, bez obzira na različite društvene razine. *Postoji strukturalna interakcija koja ujedinjuje ove društvene funkcije: s jedne strane dominacija ekonomske strukture u kapitalističkom načinu proizvodnje u posljednjoj instanci određuje funkcije nadgradnje, a s druge strane nadgradnja nadodređuje kapitalističku ekonomsku dominaciju – tj., harmonizira ekonomsku razinu funkcija s potrebama ukupne kapitalističke reprodukcije*.¹² Dakle, kroz ovu interakciju te različite društvene grupe pronalaze zajedničko klasno mjesto unutar kapitalizma, kao i odgovarajuće društvene funkcije. Te funkcije konvergiraju u reprodukciji kapitalističke moći na različitim društvenim razinama.

Nova sitna buržoazija je dakle prijelazna društvena klasa u kapitalizmu koja se sastoji od najamnih radnika koji nisu dio radničke klase, upravo zbog

11) Tako na primjer Resnick i Wolff uključuju “produktivne” tehničare u radničku klasu, zanemarujući specifičnu kapitalističku podjelu između znanosti i iskustva.

12) Takve strukturne interakcije se ne mogu razumjeti u analitičkom okviru koji nude Resnick i Wolff.

Budući da su potpuno odstranili presudnost ekonomske strukture u posljednjoj instanci, došlo je do potpunog odvajanja ekonomske dominacije od juridičko-političko-kulturne nadgradnje.

svoga mjesta u odnosa na izvršavanje kapitalističke moći. Paralelno, nisu ni dio kapitalističke klase, s obzirom na to da nisu vlasnici sredstava za proizvodnju i često su podložni kapitalističkoj eksploataciji:

Oni obnašaju sljedeće funkcije:

(i) funkcije koje osiguravaju ekstrakciju viška vrijednosti kao što su nadzor i kontrola proizvodnog procesa (tehničari, inženjeri, itd);

(ii) funkcije koje osiguravaju koheziju kapitalističke političke moći (državna birokracija, sudski aparat, vojska, itd.) i sistematizaciju i diseminaciju vladajuće ideologije, npr. u obrazovanju (vidi također Pannekoek 1909)

Nova stina buržoazija, dakle, uključuje i produktivne najamne radnike (tj. one koji razmjenjuju svoj rad za kapital i proizvode višak vrijednosti) – kategorija (i); i neproduktivne najamne radnike (tj., one koji su zaposleni u javnom, nepoduzetničkom sektoru i ne proizvode višak vrijednosti)¹³ – kategorija (ii).¹⁴

Nekapitalistički načini/oblici proizvodnje¹⁵ i srednje klase

Kapitalistički način proizvodnje i kapitalistički razvoj koegzistiraju s ne-kapitalističkim načinima i oblicima proizvodnje, oblikujući posebne modele reprodukcije pod dominacijom kapitala.

Jednostavna robna proizvodnja i tradicionalna stina buržoazija

Marx (1969) tvrdi da “nezavisni” (tj. ne-najamni radnici) proizvođači “koji ne zapošljavaju radnike i zato ne proizvode kao kapitalisti [...] jesu proizvođači roba [...] ne [...] prodavači roba [...] njihova proizvodnja ne spada pod kapitalistički način proizvodnje”. Ovakvi proizvođač je podijeljen na dvije osobe. Kao vlasnik sredstava za proizvodnju on je kapitalist; kao radnik on je sam svoj najamni radnik. Njegova sredstva za proizvodnju zato nisu kapital. Jedno klasno mjesto “ujedinjuje odvojene funkcije”:

Marxova teza se tako implicira homologiju vlasničkog odnosa i posjedovanja (stvarnog vlasništva) s upotrebnim odnosom unutar jedne jedine klase “nositeljce”. Posljedično, unutar kapitalizma nalazimo povijesno specifično ne-kapitalistički *oblik proizvodnje* – jednostavnu robnu proizvodnju. Prevlast

13) Kao što su istaknuli Resnick i Wolff, priroda ovih klasnih frakcija dolaze iz “distribucije viška vrijednosti koji su kapitalisti ekstrahirali od produktivnih radnika”.

14) Pogađaju se problem pitanja klasnog identiteta niže rangiranih državnih namještenika (npr. čistačice stalno zaposlene u javnim ustanovama ili lokalnoj samoupravi). Jedan mogući pristup bio bi da ih se tretira kao sloj bez klase afilijacije. No, istraživanje ovog pitanje nije svrha ovog teksta.

15) Ovdje se pod proizvodnjom smatra bilo koji proces koji uključuje troškove u proizvodnji roba. U slučaju načina poslovanja koji nazivamo hibridnim proizvodni proces pretpostavlja i ograničen angažman plaćenog najamnog rada (vidi niže).

kapitalističkog načina proizvodnje implicira da jednostavno robni proizvođači *moraju* proizvoditi za tržište kako bi preživjeli (unutar konkurentskih odnosa) kao vlasnici sredstava za proizvodnju. Rezultat toga jest da se proizvodnja odvija kao proizvodnja za tržište koja ne iziskuje nikakav oblik izvanekonomske prisile. U jednostavnoj robnoj proizvodnji¹⁶ jedna od *fundamentalnih društvenih klasa je tradicionalna stina buržoazija*. Ova klasa je tako povijesno posebna klasa kapitalizma koja spaja funkciju kapitala (stvarno vlasništvo) s funkcijom rada (potreba) na jednom klasnom mjestu. Ipk, ove kondenzirane funkcije prestaju biti funkcije rada i kapitala. Šizofrena koegzistencija [...] buržoazije i proletarijata” (Harrison 1977, str. 328) na jednom klasnom mjestu tako stvara povijesno jedinstven fenomen. On je neraskidivo vezan za „kolektivni entitet sastavljen od svih članova obitelji uključeni [...] u (tehnički) proces proizvodnje“, organiziran “na osnovi rodbinskih odnosa unutar elementarne obiteljske jedinice” (Dedoussopoulus 1985, str. 172-173), čije je ishodište neplaćeni kućanski rad. Kao rezultat, formacija ovog kolektivnog entiteta stvarnog vlasništva *ne vodi do odnosa eksploatacije unutar jednostavnog načina proizvodnje* (ibid., str. 146, 171-172). Bilo kakav oblik eksploatacije u ovom slučaju mora se tražiti u sferi cirkulacije, u obliku poreza i slično (vidi Marx 1975, str. 407).¹⁷

Koji je model reprodukcije jednostavne robne proizvodnje? Prema Marxu (1973) “jedina apsolutna barijera koju on (tradicionalni stini buržuj) susreće jest nadnica koju isplaćuje sebi nakon oduzimanja stvarnih troškova”. On proizvodi “sve dok mu je cijena proizvodnje dovoljna da pokrije njegovu nadnicu; i to često čini sve do fizičkog minimuma [...] ovdje se [...] proizvodnja odvija bez da njome upravlja opća profina stopa”. Konkurentnost jednostavne robne proizvodnje zasnovana je na povećanoj “samoksploataciji” izraženoj u obliku redukcije “potrošačkih standarda” i generalno kao “cijedenje” standarda jednostavne reprodukcije (Bernstein 1979, str.429).

Posljedično, može se zaključiti da jednostavna robna proizvodnja “označava” poseban oblik proizvodnje unutar kapitalizma “čija je ‘logika’ preživljavanje [...] nasuprot (kapitalističkoj) logici aproprijacije i realizacije viška vrijednosti i akumulacije kapitala” (ibid., str. 425, vidi također Banaji 1977, str. 33).

Štoviše, “pokušaj maksimizacije profita podriiva reprodukciju obiteljske jedinice [...] uvodeći *permanentno micanje* viška radne snage [...] Mentalitet

16) Za kratki pregled diskusija oko pitanja eksploatacije i klasnog identiteta u jednostavnoj robnoj proizvodnji vidi Economakis (2005). Ovdje ćemo se ograničiti samo na sumiranje glavnog argumenta.

17) Svjesni smo da negiranjem postojanja eksploatacije unutar jednostavne robne proizvodnje zanemarujemo pitanje postojanja eksploatacijskih odnosa u obiteljskom kolektivnom entitetu. Odgovor na ovo pitanje dali su Resnick i Wolff (2002, uglavnom 7. poglavlje). Istraživanje tog pitanja je izvan opsega ovog teksta.

reprodukcije obiteljske jedinice izražen je kroz (...) micanja određenog dijela viška radne snage u pokušaju priskrbljivanja dodatnih prihoda iz najamnog rada' (Dedoussopoulos 1985, str. 198). Ovi dodatni prihodi, prema Lenjinu, konstituiraju status semi-proletarijacije (1961 – vidi također i Dedoussopoulos 1985, str. 152).

Hibridni način proizvodnje i srednja buržoazija

Hibridni način proizvodnje je način proizvodnje unutar kapitalizma u kojem neplaćeni (obiteljski) rad koezistira s marginalnim, ali *permanently* zaposlenim (ne-obiteljskim) najamnim radom. Kao i u kapitalističkom načinu proizvodnje, permanentno zaposleni najamni rad postoji i, kao u jednostavnom načinu proizvodnje, stvarni vlasnik (obiteljsko-kolektivni entitet) je također "nositelj" upotrebnog odnosa. Simultano postoji eksplicitna diverzifikacija.

U usporedbi s kapitalističkim načinom proizvodnje, hibridni način proizvodnje je diverzificiran činjenicom da je vlasnik također "nositelj" upotrebnog odnosa. Ovo implicira da, kako bi se zajednički proizvela ista vrsta robe unutar ujedinjenog radnog procesa, skala proizvodnje u hibridnom načinu proizvodnje, kao i opseg angažiranog kapitala od strane kolektivnog entiteta i samim tim broj zaposlenih radnika moraju biti toliko da je poslodavac *samo parcijalno odvojen od potrebe sredstava za proizvodnju*. Znači, radni proces može samo djelom biti proces eksploatacije najamnog rada i samo je dio viška proizvoda (ako postoji) proizvedena kroz eksploataciju rada. Drugim riječima, u slučaju hibridnog načina proizvodnje ne postoji onaj preduvjet koji smo u formaciji kapitalističkog načina proizvodnje nazvali *nužnim*: potpuno odvajanje stvarnog vlasnika od radnog procesa. Nasuprot jednostavnoj robnoj proizvodnji, postojanje najamnog rada u hibridnom načinu proizvodnje znači da se odnos eksploatacije pojavljuje i u ovom načinu proizvodnje. Tako su unutar hibridnog načina proizvodnje konstituirane *dvije temeljne društvene klase*: proizvođačka klasa najamnog rada¹⁸ i klasa koja je "nositelj" stvarnog vlasništva i (djelomično) upotrebnog odnosa. Ova klasa "starih poslodavaca" jest *srednja buržoazija*.¹⁹

Slično kao i jednostavni način proizvodnje, hibridni način proizvodnje je formiran sukladno dominaciji kapitala, to jest, srednja buržoazija mora proizvoditi za tržište bez da to iziskuje ikakve izvanekonomske prisile, kako bi

18) Klasa koja je sama "nositeljica" upotrebe u hibridnom načinu proizvodnje (najamni rad), mogla bi se nazvati *raznim radničkom klasom* kako bi je razlikovali od radničke klase konstituirane u kapitalističkom načinu proizvodnje (Economakis, 2005).

19) Ovaj pogled na hibridni način proizvodnje sličan je Wrightovom pristupu (1980, 1983, 1997) u smislu distinkcija između jednostavne robne proizvodnje i hibridnog načina proizvodnje ili kapitalističkog i hibridnog, ali izveden je u drukčijem teorijskom okviru.

preživjela (unutar konkurentskog okruženja) kao kolektivni entitet koji, u ovom slučaju, angažira i najamni rad.²⁰

Koji je model reprodukcije hibridnog načina proizvodnje? Kapitalistička proizvodnja "cijlja na to da individualni proizvod sadži što više neplaćenog rada" (Marx). Cijlj jednostavne robne proizvodnje je reprodukcija tradicionalne sline buržoazije kao vlasnika sredstava za proizvodnju i ovaj cilj pretpostavlja održavanje obiteljskog rada. Cilj hibridne proizvodnje je hibridan ako se *strukturna nužnost obiteljskog rada isprepliće s postojanjem potencijalno eksploatiranog najamnog rada*. Drugim riječima, ne-maksimizacija profita koezistira sa "zakonom" o maksimumu profita s minimumom rada.²¹

Srednje klase: koincencija ili divergencija klasnih praksi?

Kao što je Labica (1986) pokazao, u radovima Marxa i Engelsa ili Lenjina se ne može pronaći *teorijski* treman pitanja srednjih klasa. Ono što se u njihovim tekstovima može pronaći su političke pozicije koje tvrde da su srednje klase "situirane" između dviju osnovnih klasa kapitalističkog društva i da se u klasnoj borbi one "kolebaju" između buržoaskih i proleterskih politika i strategija. Isto vrijde i za Mao Ce Tunga (1968) koji je objavio da sitna buržoazija čini zasebnu klasu.

Iz perspektive njihova *klasnog mjesta*, srednjoklasni sub-kolektiviteti, kao što smo već vidjeli, nisu ni pozitivno niti negativno korelirani: oni ne pripadaju nijednoj od dviju fundamentalnih klasa kapitalističkog načina proizvodnje. Međutim, ova *negativna značajka* nije dovoljna da ih se proglašuje dijelovima iste klase.

Baudelot i Establet (*L'École capitaliste en France*, str. 169) drže da je sitna buržoazija ujedinjena u jednu klasu po uglavnom ideološkim kriterijima, pretpostavljajući da je svjesnost klasne strategije i ideologije (buržoaske i proleterske) konstitutivan element u definiciji osnovnih društvenih klasa u kapitalizmu. "To jedinstvo se cementira na ideološkom nivou te dolazi do izražaja [...] u formacijama u kojima se vrši kompromis između buržoaske i proleterske ideologije." (citirano kod Poulantzasa 1978-a, str. 329).

Taj subjektivistički pristup se razlikuje od pristupa kojega ovdje razvijamo²². "Vladajuće ideje su uvijek ideje vladajuće klase" kroz njihovu materijalizaciju

20) Carchedjeva (1977, str. 87) analiza "stare srednje klase" približava se ovoj argumentaciji: Kako on to vidi, ova klasa "uključuje aspekte objiju klasa", kapitalističke i radničke.

21) Postoje klase situacije koje su između jednostavne robne proizvodnje i hibridnog načina proizvodnje, kao u slučajevima angažiranja sezonskog najamnog rad u radnom procesu jednostavne robne proizvodnje. Naša namjera ovdje je samo sugerirati dva teorijski jasno diferencirana klasna mjesta.

22) Kao što je Ste. Croix (1984, str. 102) ispravno primijetio: "Ako antičke robove stvarno tretiramo kao klasu, onda se ni klasna svijest niti zajednička politička aktivnost [...] nikako ne mogu smatrati *nužnim* elementima klase. Zbog toga nas u ovoj analizi interesira samo Poulantzasa argumentacija.

kao “modus vivendi”, kao “način života”, ne samo vladajuće klase, već, u promijenjenim oblicima, i klase nad kojima se vlada. Posljedično, dominantna buržoaska ideologija je generalno dominantna unutar radničke klase (iako u modificiranim oblicima u usporedbi s ostalim klasama).

Prvi i najbolje dokumentirani pokušaji dosad da se razvije teorijski temelj za tezu da su srednjoklasni sub-kolektiviteti dijelovi iste klase je, držimo, Poulantzasov (1974, 1978-a), koji razvija ovdje. Poulantzasova teza ne pribjegava subjektivističkim ustupcima “proleterske linije i ideologije” i zasnovana je na njegovoj teoriji političkih i ideološki pertinentnih učinaka²³ koji su, ukratko, *manifestacije klasnih pozicija* iz kojih se može detektirati *jedinstveno klasno mjesto u slučaju srednjih klasa*.

U principu, ne odbijamo validnost teorije “pertinentnih učinaka” kao a posteriori indikatora odnosa između klasnih mjesta i klasnih pozicija. Ipak, način na koji ih Poulantzas koristi vodi do pogrešnih zaključaka o društvenim klasama i krivog razumijevanja “pertinentnih učinaka”. U kontradikciji s vlastitom analizom (vidi iznad), on ne samo da brka strukturalna klasna mjesta već i u potpunosti odvajaju tražene “učinke” od klasnih mjesta kako bi pružio dokaze za klasna mjesta iz manifestacija klasnih pozicija. Već je naglašeno da *nijedna klasna definicija na ideološkim i političkim razinama ne može postojati u kontradikciji sa strukturalnom definicijom na ekonomskoj razini i da klasne pozicije ne pružaju dokaze za klasna mjesta*.²⁴

“Pertinentni učinci”

Kao što smo već zabilježili, prema Poulantzasu, nova sitna buržoazija dio je iste klase kao i tradicionalna sitna buržoazija. Tradicionalna sitna buržoazija odnosi se na siromašne seljake, sitne trgovce i sitnu industriju koja zapošljava neznatan broj najamnih radnika. Zanimlje koji zapošljavaju više od pet najamnih radnika predstavljaju “prelazak određenog dela sitnih buržuja u status sitnih kapitalista” (Poulantzas 1978-a, str. 369). Tako Poulantzas identificira tradicionalnu sitnu buržoaziju sa srednjom buržoazijom, nazivajući ih obje “tradicionalnom” sitnom buržoazijom. On tako teoretiizira ukupnost srednjih klasa kao da sve pripadaju jedinstvenoj društvenoj klasi: “sitnoj buržoaziji”.

Istražimo sada glavni argument iza pristupa zasnovanog na jedinstvenoj društvenoj klasi. Poulantzas piše (1978-a, str. 230): “Ako isključenje tih skupina sa izvesnih mesta (buržoazija, proletarijat) nije dovoljno za određivanje njihovog

mesta, ono već u ekonomskim odnosima označava konture njihovih mesta koje će se potvrditi u političkim i ideološkim odnosima.” Dakle: “Ti politički i ideološki odnosi tiču se ovdje *strukturnalnog klasnog određenja* sitne buržoazije, a ono se mora razlikovati od njenih klasnih pozicija.” (ibid., str. 232).

Poulantzasova analiza je zasnovana na njegovoj teoriji političkih i ideoloških “pertinentnih učinaka”. “Pertinentni učinci” zadržavaju posebnu važnost u pokušaju definiranja ne-osnovnih klasa u kapitalističkom društvu. Poulantzasova teza (1974) jest da su samozaposleni jednostavni proizvođači roba i (produktivni i ne-produktivni) najamni radnici koji nisu uključeni u radničku klasu (nova sitna buržoazija), kao i srednja buržoazija, dijelovi jedno te iste društvene klase – sitne buržoazije – jer se “samootkrivaju” kroz iste ili identične “pertinentne učinke”: oni “*imaju iste učinke na političkom i ideološkom planu*”.

Poulantzasovi argumenti se mogu sumirati na sljedeći način:

- a) Na ideološkom planu tradicionalna sitna buržoazija je prepoznatljiva kroz sljedeće “pertinentne učinke”:
  - “Antikapitalistički status quo: protiv ‘krupnog kapitala’ i velikih bogatstava, ali preferira status quo; ova grupa prijanja vlastitom siromaštvu” (Poulantzas 1974, str. 241)
  - “Mit o ljestvama: (...) tradicionalna sitna buržoazija ima aspiraciju pridruživanja buržoaziji kroz individualni uspon ‘najboljih’ i ‘najsposobnijih’” (ibid., str. 241)
  - “Fetišizam vlasti: (...) Tradicionalna sitna buržoazija vjeruje u ‘neutralnu’ država iznad klasa. (...) Ovo često vodi do ‘državolarije’” (ibid., str. 241)

Dok je nova sitna buržoazija prepoznatljiva kroz sljedeće ideološke “pertinentne učinke”:

- “Antikapitalistički status quo” (ibid., str. 242) iz perspektive plaćenog profesionalca i ide “snažno u smjeru reformističkih iluzija”. Može se sumirati kao “redistribucija prihoda” putem društvene pravde (Poulantzas 1978-a, str. 322).
- “Ijestve: aspiracija prema gore. Ideološka tendencija pogleda prema ljestvama i promociji” (Poulantzas 1974, str. 242). “Stoga se ističu zahtjevi za ‘demokratizaciju’ aparata koji ‘najsposobnijim’ individualnima treba da pružaju ‘jednake izgled’ za učešće u ‘obnavljanju elita’, a da pri tome ne bude dovedena u pitanje sama strukturalna političke vlasti” (Poulantzas 1978-a, str. 325).

• “Fetišizam vlasti” (Poulantzas 1974, str. 242), “[...] da se sitna buržoazija često poistovjećuje s državom s pravom je smatrajući svojom državom i

23) Zato ćemo se u nastavku isključivo baviti argumentacijom Poulantzasa (1974, 1975).

24) Harrecker (2000, str. 127) podražava tu tezu: “Nije isto govoriti o društvenim klasama [...] – [kao] osnovni rezultatiha proizvodnih odnosa – i govoriti o učincima koje te klase mogu politički na različitim društvenim razinama: ideološkim, političkim ili ekonomskim učincima.”

svojim legitimnim predstavnikom i političkim organizatorom” (Poulantzas 1978-a, str. 327).

b) Na političkom planu i u trenucima političke krize, i tradicionalna sitna buržoazija i nova sitna buržoazija, prema Poulantzasu, otkrivaju identične “pertinentne učinke”:

- Podrška državi (s kojom postoji ideološka identifikacija) i samim tim podrška buržoaziji.

- Nestabilna i kolebljiva intervencija u političku konjunkturu krize,

“dovoljno je samo pomenuti proces koji se odigrao maja i jula 1968. godine u Francuskoj” (ibid., str. 333)

- Ipak, Poulantzas prepoznaje da postoje frakcije nove sitne buržoazije, koje, zauzimajući niže hijerarhijske pozicije u kapitalističkom procesu proizvodnje i državnom aparatu, mogu biti polarizirane prema radničkoj klasi. Preciznije, prema Poulantzasu (1975, str. 354) postoje tri takve frakcije nove sitne buržoazije. Prva, obuhvaća “veliku većinu osnovnih radnika u trgovinskom sektoru”, druga zahvaća “niže slojeve zaposlenih u javnim i privatnim birokratizovanim sektorima”, dok trećoj pripadaju “tehničari i pogonski inženjeri, neposredno uključeni u produktivni rad”.

c) Naposljetku, na *plani klasne strategije*, Poulantzas također smatra da srednje klase ukupno otkrivaju iste “pertinentne učinke” kroz izostanak autonomne klasne strategije. One “ne mogu imati vlastite dugoročne političke interese”.

Strukturalna klasna mjesta i potencijalne klasne pozicije

S našeg gledišta, Poulantzasova analiza društvenih klasa brka klasna mjesta i potencijalne klasne pozicije srednjih klasa.

a) *Ideološko-političke pozicije srednjih klasa kao sub-kolektiva*:

Poulantzasove kategorizacije (antikapitalizam, aspiracije prema gore, fetišizam vlasti, itd.) previše su opće i čine nejasnima *posebne oblike* koji se pojavljuju u svakom od ovdje ispitanih klasnih kolektiva.

Podsjećajući čitatelja da tradicionalna sitna buržoazija prema Poulantzasu korespondira s tradicionalnom sitnom buržoazijom plus srednja buržoazija, možemo tvrditi sljedeće: Na jednoj strani, “antikapitalizam” srednje buržoazije (kao i onaj tradicionalne sitne buržoazije) usmjeren je prema velikim kapitalističkim kompanijama (koje dominiraju nad onim manjim). Na drugoj strani, odanost srednje buržoazije *statusu quo* je primarno usmjerena protiv “redistribucije” (povećanja troškova rada), s obzirom na to da se radi o klasi sitnih poslodavaca, nasuprot tradicionalnoj i novoj sitnoj buržoaziji. Iz ovog se

aspekta srednja buržoazija približava kapitalističkom klasnom interesu. Štoviše, aspiracija prema klasnoj mobilnosti registrirana je u ekonomskoj strukturi hibridnog načina proizvodnje (dokle god je u cilju hibridne proizvodnje, makar i nekonzistentno, sadržan profit). Ovim putem se srednja buržoazija strateški smješta u kapitalistički kamp.

“Antikapitalizam” *tradicionalne sitne buržoazije* doseže svoj limit u pokušaju samoreprodukcije u konkurentskim uvjetima kao klase koja posjeduje sredstva za proizvodnju. Ovo je slična perspektiva onoj srednje buržoazije. Ipak, suprotno srednjoj buržoaziji, tradicionalna sitna buržoazija podržava redistribuciju bogatstva, s obzirom na to da njena reprodukcija (kao vlasničke klase) ne ovisi o eksploataciji tuđeg rada već, u manjem ili većem opsegu, o dodatnim prihodima od vlastitog najamnog rada. Taj status semi-proletarijacije i intenzivne “samoeksploatacije” tradicionalne sitne buržoazije (pritisak na standard jednostavne reprodukcije u svrhu konkurentnosti) smješta je, u uvjetima specifične društvene konjunktura, bliže radničkoj klasi. Pored toga, i “logika osiguranja sredstava za život”, koja motivira jednostavnu robnu proizvodnju, tradicionalnu sitnu buržoaziju smješta bliže radničkoj klasi, s obzirom da kod nje – kao i uostalom kod “lažne” radničke klase – treba pretpostavljati odsutnost “aspiracija prema gore”.

Nasuprot tome, nova sitna buržoazija zauzima srednja i niža upravljačka mjesta u velikim kompanijama. Njihov cilj je daljnji razvoj tih poduzeća, dakle “napredak nacionalne ekonomije” (Cliff, 2000) i rast “konkurentnosti”. Iz te perspektive na prvi pogled ne postoji nikakav “antikapitalizam” nove sitne buržoazije koji bi bio usmjeren protiv velikih kapitalističkih kompanija. Ipak, postoji približavanje “antikapitalizmu” tradicionalne sitne buržoazije (i radničke klase) po pitanju zagovora redistribucije, jer i nova sitna buržoazija živi od najamnog rada. Nasuprot ostalim srednjoklasnim kolektivitetima, nova sitna buržoazija istupa i u korist povećanja odgovornosti onih koji u poduzećima i javnim službama obavljaju zadatke na srednjim razinama, koji zahtijevaju visok stupanj znanja, a koji pate od “nedostatka priznanja”.

Aspiracije prema društvenoj mobilnosti nove sitne buržoazije povezane su s napretkom velikih korporacija ili državnog aparata. Njihov odnos prema velikim kapitalističkom poduzećem ili državom je odnos *iznutra*. U slučajevima srednje buržoazije i tradicionalne sitne buržoazije odnos prema velikim poduzećima je *antagonistički*, a onaj prema državi *izvanjski*. Oni stoga zahtijevaju ekonomske i poreske politike koje će ih štiti od kapitalističke konkurencije.

Po pitanju odnosa prema državi, nova sitna buržoazija koja zauzima mjesta u državnom aparatu (kao i u kapitalističkim poduzećima koja su pravno u javnom

vlasništvu) je smatra svojom državom, kao što je i Poulantzas napomenuo. Zahitjeva “demokratizaciju” institucija i procedura kroz koje može proširiti opseg svojih odgovornosti i (mentalno-obrazovno-znanstvene) nadležnosti u državnom aparatu i poduzetima, proširujući tako i svoju moć unutar specifične kapitalističke podjele između znanosti i iskustva. Nasuprot tome, s obzirom na njihov izvanjski odnos prema državnom aparatu, srednja i tradicionalna sitna buržoazija ispoljavaju svoj fetišizam države i vlasti kroz obranu tradicionalnih vrijednosti dominantne ideologije, pogotovo “obitelji”.²⁵

b) *Polarizacija srednjoklasnih sub-kolektivita u konjunkturalna političke krize reprezentacije ili čak i u “normalnim” konjunkturalna*

Kroz povijest se opetovano pokazalo da tradicionalnu situ buržoaziju (u Poulantzasovom smislu) u fazama destabilizacije i dezintegracije parlamentarnih odnosa reprezentacije, privlači fašizam, da prilazi *radikalno desnim* pokretima i konstituiraju glavni dio njihove narodne baze. Ta se tendencija često pojavljuje i u periodima kada veze “građana” s političkim strankama i njihova reprezentiranost u njima slabe ili kada država prolazi restrukturiranje u konzervativnom smjeru. Što se tiče fašizma, ta se podrška može interpretirati specifičnim elementima zajedničkog karaktera antikapitalizma srednje buržoazije i tradicionalne sitne buržoazije kao antikapitalizma unutar kapitalizma, pa simpatiziraju “antiplutokratske” deklaracije fašizma. Kao što je primijećeno, taj zajednički karakter je zasnovan na zajedničkom interesu srednje i tradicionalne sitne buržoazije protiv velikih kapitalističkih kompanija koje čine prijetnju njihovom opstanku kao klasama koje posjeduju sredstva za proizvodnju. Poulantzas (1974, str. 254) o tome piše: “Antikapitalistički aspekt sitnoburžoaskih aspiracija ima tu važno mjesto. Objave protiv ‘krupnog kapitala’ su prvenstveno ciljajle na one frakcije kapitala čiji interesi najočiglednije ugrožavaju one klasične sitne buržoazije.”

Štoviše, “tradicionalna sitna buržoazija (...) je snažnije privučena desnim ekstremnim pokretima u ‘normalnim’ konjunkturalna nego što je to nova sitna buržoazija: kao na primjer u slučajevima makartizma u SAD-u ili pužadžizma u Francuskoj” (ibid., str. 244).

Nasuprot tome, sobzirom na njenu sklonostka “demokratizaciji države”, trastu vlastitih kompetencija, nova sitna buržoazija u velikoj je mjeri orijentirana prema

25) Sam Poulantzas (1978-a, str. 331), analizirajući poziciju (po njemu) tradicionalne sitne buržoazije, priznaje: “Glavnu ulogu u tom pogledu ne igra toliko školski aparat [...] već onaj specifični aparat otkičen u porodici. To ima veze sa ulogom koju porodična eksploatacija igra u ekonomskoj egzistenciji pripadnika tradicionalne sitne buržoazije.” Ako je tome tako, i ako je koherencija obiteljskog kolektivnog entiteta važnija u radnom procesu jednostavne robnje proizvodnje nego u hibridnom načinu proizvodnje, onda možemo očekivati i da će tradicionalne vrijednosti biti više ukorjenjene u (prema našoj analizi) sitnoburžoaskim entitetima.

sindikalnoj aktivnosti i reformističkim političkim partijama, pa je i nezanimativ dio kadrova *socijalističke revolucije* proizašao iz njenih redova: “Poslije rata, dio sitne buržoazije okrenuo se, varirajući u stupnjevima, na stranu radničke klase. Zaposlenici i javni namještenici su otvoreno sudjelovali u velikim štrajkovima i uličnim demonstracijama te se priključili sindikatima. Izražavali su i glasačku podršku socijaldemokraciji, a rjeđe Komunističkoj partiji” (ibid., str. 260). U istom analitičkom smjeru moramo podsjetiti da prema Poulantzasu postoje tri frakcije unutar nove sitne buržoazije koje se mogu objektivno polarizirati prema radničkoj klasi (“prodavači”, određeni namještenici i određeni tehničari i inženjeri). Ipak, kao što smo već istaknuli, jedna od ovih frakcija, prodavači, strukturno je dio radničke klase, a ne nove sitne buržoazije.²⁶

S obzirom na sve do sada napisano, Poulantzasovi politički i ideološki “pertinentni učinci” ne mogu definirati *jedinstvenu društvenu klasu i nikako ne mogu odstraniti strukturnu klasnu determinaciju na ekonomskoj razini*.²⁷

c) *“Nedostatak autonomne klasne strategije” kod srednjih klasa*

Nedostatak *strateškog klasnog interesa* (potencijalnih izgleda preuzimanja moći vlastite klase) prilično je jasan u slučaju srednje i tradicionalne sitne buržoazije; njihov model socioekonomske reprodukcije korespondira sa i postoji isključivo pod uvjetima privatnog (kapitalističkog) vlasništva, s obzirom na to da su jednostavna robnja proizvodnja i hibridni način proizvodnje oblikovani sukladno dominaciji kapitala.²⁸ Ipak, to nije tako očito jasno u slučaju nove sitne buržoazije koja ne posjeduje sredstva za proizvodnju.²⁹ Neovisno o individualnoj ili kolektivnoj “svijesti”, tendencija prema kontroli poduzeća i državnog aparata proizlazi iz klasnog mjesta nove sitne buržoazije: izvršavanje kapitalističke moći kao ostvarenje znanstvenih spoznaja u svrhu promicanja ekonomskog napretka zemlje. To klasno mjesto potencijalno pretpostavlja mogućnost tranzicije prema režimu “državnog kapitalizma” (“realno postojećeg socijalizma”), slijedeći model koji se prvo pojavio u Sovjetskom savezu, najkasnije u Kasnim dvadesetim godina prošlog stoljeća, a poslije 1945. u zemljama Istočne Evrope i u nekim

26) Za “više proleterski” karakter nižih slojeva nove srednje klase (nove sitne buržoazije) vidi Pannekoek (1909).

27) Za kritiku Poulantzasa vidi također Wright (1980) i Laclau (1977). Iako, kao i Poulantzas, identifikira tradicionalnu situ buržoaziju sa srednjom buržoazijom, Pannekoek (1909) svejedno ističe: “U svojoj ključnoj značajci, u svojoj ekonomskoj funkciji, nova srednja klasa [nova sitna buržoazija] apsolutno se razlikuje od stare. [...] Tvrdnja po kojoj nova klasa zauzima istu poziciju u klasnoj borbi kao [...] sitna buržoazija [srednja buržoazija i tradicionalna sitna buržoazija] pokazala se kao bezvrijedna obmana.”

28) Kao što je to Pannekoek postavio, “unprkos nedostatcima njihove pozicije” zbog kapitalističke konkurencije, “siti kapitalisti [srednja buržoazija i tradicionalna sitna buržoazija] su rekviziti kapitalizma”.

29) Prema Pannekoeku: “Nova srednja klasa [nova sitna buržoazija] nema ni najmanje interesa za zadržavanje privilegija drugih [privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju] koje ona sama ne uživa.”

zemljama Trećeg svijeta.³⁰ To je slučaj kada se “antikapitalistička” pozicija nove sime buržoazije izražava kao opozicija privatnom vlasništvu.

U državno-kapitalističkim režimima Istočne Evrope nakon 1945. “novi tip buržoaske klase” priskrbio je kontrolu nad stvarnim vlasništvom (pravno “javni” sredstava za proizvodnju, preuzimajući kontrolu nad stvorenim viškom proizvoda. Ta je klasa nastala u transformaciji i preuzimanju vlasti od strane dijelova nove sime buržoazije. U takvim slučajevima nova sima buržoazija (ili radije neki njeni viši ešaloni) *transformirana je u (državnu) buržoaziju*.

³¹ Strategija te potencijalne transformacije čini “pertinentni učinak” koji se može locirati u klasnom mjestu nove sime buržoazije.

Zaključak

Ova analiza predstavlja preliminarnu formulaciju argumenata koji prikazuju simu buržoaziju kao polariziranu u tri klase: tradicionalnu simu buržoaziju, novu simu buržoaziju i srednju buržoaziju. Ovaj zaključak je zasnovan na pretpostavci da ne može biti jedinstvene klasne definicije za sve srednjoklasne sub-kategorije na ekonomskoj razini; niti klasnih definicija na političkim i ideološkim razinama koje bi bile u opreci s definicijom na ekonomskoj razini. Tradicionalna sima buržoazija je klasa samozaposlenih jednostavno robnih proizvođača, formirana unutar jednostavne robne proizvodnje; nova sima buržoazija je prijelazna društvena klasa najamnih radnika koja izvršava vrše moći u ime kapitalističkog sistema; i to unutar procesa kapitalističke proizvodnje i društvene reprodukcije; srednja buržoazija je klasa sinih samozaposlenih poduzetnika, formirana unutar hibridnog načina proizvodnje, koja eksploatira mali broj najamnih radnika.

Analizom Poulantzasovih teza o klasnoj determinaciji postaje jasno da one vode do pogrešnih zaključaka. Zablude u definiciji društvenih klasa na ekonomskoj razini proizlaze iz pogrešnog kriterija klasne determinacije. Rezultat je ograničena definicija radničke klase i inflacija nove sime buržoazije, kao i izjednačavanje ne-eksploatirajuće društvene klase s eksploatirajućom (tradicionalna sima buržoazija – srednja buržoazija). Dodatno, zablude oko političkih i ideoloških pozicija srednjih klasa proizlaze iz njegove upotrebe

³⁰ Nova sima buržoazija je “koristeći određene režime i posebne krize [...] uspjela da odstani velike delove stare buržoazije i da pomoću složenih političko ekonomskih procesa zauzme njihova mesta (na primer: Egipat u Nasedovo vreme)” (Poulantzas 1978-a, str. 332). Prema Cliffu (2000), intelektualci (nova sima buržoazija) su bili “glavni promotori komunizma [i] državog kapitalizma u nastajućim nacijama”. Teorijska pozadina je bila da je “socijalizam bio [...] predviđen razvoja tzv. Trećeg svijeta” (vidi Howard i King, 2001, str. 118), odnosno, kako smo već istaknuli, vizija nove sime buržoazije o ekonomskom napretku zemlje.

³¹ Poulantzas (1975, str. 297) je u bio u pravu s opservacijom da je u takvim slučajevima sima buržoazija politički vladajuća klasa, ali “zato što se javlja kao buržoazija (čije je mesto preuzela), nikako kao sima buržoazija”.

teorije “pertinentnih učinaka”.

Fokusirajući se na potencijalne klasne pozicije srednjih klasa, zaključujemo kako svaki klasni kolektivitet proizvodi specifične ili drugačije “pertinentne učinke”. Ti “učinci” korespondiraju s osobitostima strukturnih klasnih značajki svakog srednjeklasnog kolektiviteta.³²

³² Dugujemo duboku zahvalnost Davidu F. Ruccionu, uredniku časopisa *Rethinking Marxism*, te dvojici čitatelja, Serapu A. Kayatekinu i Jonathanu Diskinu, za njihove korisne komentare, koji su nam pomogli reformulirati i poboljšati ovaj tekst.

S engleskog preveo: Marko Kostanić